

ACTAS DEL VI CONGRESO INTERNACIONAL DE LA ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE LITERATURA MEDIEVAL

(Alcalá de Henares, 12-16 de septiembre de 1995)

Edición a cargo de
José Manuel Lucía Megías

TOMO II

Servicio de Publicaciones
Universidad de Alcalá

1997

Quedan reservados todos los derechos, ni parte ni la totalidad de este libro puede ser reproducido por cualquier medio, ya sea mecánico o electrónico, sin el permiso de los editores.

Comité Organizador:

Carlos ALVAR
María del Carmen FERNÁNDEZ LÓPEZ
Sonia GARZA
José Manuel LUCÍA MEGÍAS
Joaquín RUBIO TOVAR
Pedro SÁNCHEZ-PRIETO BORJA
María Jesús TORRENS

En la edición de *Las Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* han colaborado Pedro Sánchez-Prieto Borja, Joaquín Rubio Tovar, M.ª Carmen Fernández López, M.ª Jesús Torrens y Paciencia Talaya.

© Anónimas y colectivas
© Universidad Alcalá
Servicio de Publicaciones

I.S.B.N. (Obra completa): 84-8138-207-8
I.S.B.N.: (Tomo II): 84-8138-209-4

Depósito Legal: M-29892-1997

Imprime: Nuevo Siglo, S.L.

**PELEGRINATGE I LITERATURA:
INTERRELACIÓ ENTRE LA REALITAT
HISTÒRICA I LA FICCIÓ.
CAP A UNA TIPOLOGIA DEL PELEGRÍ A LA
LITERATURA CATALANA MEDIEVAL**

M. Dolors Madrenas Tinoco
Josep Lluís Orts Molines
Joan M. Ribera Llopis

No hem de desestimar els nivells de representació de la literatura medieval, ni en direcció externa —els documents literaris aprofitats com a font per a la història de la cultura i, en particular, de la vida quotidiana—, ni en direcció interna —els mateixos textos com a telers on es basteix una retòrica que explicaria el que són aquelles dades, preses de la realitat, per a un codi estricte d'interpretació, el literari. Tindrem sempre, doncs, en els documents literaris un nivell de constatació —que ens interessarà com a contextualitzador de la literatura— i un nivell d'interpretació —en el qual la literatura suposa una particular mirada sobre un fenomen o el comportament d'un individu que hi intervé i la seva codificació expressiva o comunicadora, també el joc d'intencionalitats. En parlar, per exemple, de la idea de plaer i distracció a l'Edat Mitjana, G. Olson (pp. 20-21) recorda la norma horaciana sobre les tres intencions de la literatura: profit, plaer, combinació d'ambós, però es donaran casos —sosté G. Olson (p. 32)— en què la narració potenciarà el plaer des del primer nivell de representació i serà la finalitat profitosa la que s'haurà de desplaçar a altres nivells com ara l'al·legorització. Si aquesta consideració el condueix a establir el seu discurs sobre la *delectatio* medieval, aquí ens serà útil per establir el criteri de com l'immediat és traslladat al text literari, informant d'una realitat, imposant però una intencionalitat, la que prové de l'ull i l'experiència que capta i assumeix el referent històrico-cultural. Ens quedem, doncs, amb la següent

formulació de G. Olson (p. 100): «The idea of recreation is in one sense an attempt to fit play into an ethical framework». Es això el que, al capítol cinquè del seu estudi *From Plague to Pleasure*, li permetrà recórrer el camí retòric i intencional que va dels tractats de plagues medievals al *Decamerò*.

Quelcom de similar és el que ens va permetre fer un primer esbós sobre la presència d'un fenomen històric-cultural –el del pelegrinatge– en els documents literaris medievals, i discernir el seu doble nivell de representació –la constatació i la interpretació–, tenint present que aquest segon nivell haurà de mantenir-se en el marc, estructura o entramat del primer nivell perquè el receptor pugui reconèixer-lo i reconèixer-se. I això, malgrat que la interpretació literària del pelegrinatge, segles més endavant, camini sota el sarcasme cap a la plasmació carnavalesca, en traslladar a plans significatius distints els significants abans ortodoxos d'aquest fenomen, d'acord amb el que vàrem apuntar en l'esmentada primera aproximació al tema. (Ribera Llopis, 1993, p. 222). Si bé en aquella ocasió es condensaven els dos nivells a favor de la lectura crítica d'uns textos precisos, en iniciar el nostre projecte conjunt volem recuperar aquests dos nivells amb uns altres plantejaments. Ara per ara, però, es tracta només d'una mera presentació perquè no pretenem altra cosa que presentar una selecció del material bibliogràfic a partir del qual hem obtingut informació sobre el pelegrinatge medieval, un estat de la qüestió actualitzat podríem dir-ne –d'aquí que hàgim triat preferentment, a l'hora de citar-los, els estudis més recents–. Damunt d'aquest material, a manera de joc de transparències, col·locarem el corpus literari català medieval –n'ofereim només, de moment, un apressat tempteig– per extreure'n la confirmació del doble nivell a què hem fet referència i que, en aquell primer assaig, ens provava el confrontar *Guy de Warwick*, *Guillem de Varoic* i *Tirant lo Blanc*.

Pel que fa al nivell de la constatació mitjançant el document literari del fenomen sòcio-cultural del pelegrinatge, es treballa amb un repertori informatiu on es troben un seguit de llocs comuns que els textos buidats hauran de corroborar. Tal repertori segueix constituint-se sobre la base de títols que han esdevingut clàssics, com són el de R. Oursel i P. A. Sigal, ja rendabilitzats en aquell treball citat. A aquest corpus quasi constitucional dels estudis sobre el tema podem afegir la monografia de J. Sumption. Amb arguments emprats també pels altres dos historiadors, insisteix més, per la seva banda, en raons internes del pelegrinatge així com en derivacions a llarg termini i, potser, un tant perifèriques respecte al motiu eix. Ens detindrem en el contingut d'alguns capítols, ni que sigui succintament, atès que aborden aspectes cabdals que ens han resultat útils com a marc referencial del nostre treball. Raons socials –el pelegrinatge com a via de sortida ordenada de l'espai hermètic i col·lectiu de la vila, l'aldea i la parròquia– i espirituals –pessimisme i fatalisme de la religiositat popular medieval que fa cercar l'expiació dels pecats–, esgrimides a manera de justificació del fenomen, encapçalen l'estudi de J. Sumption. Tracta, seguidament, del culte a les relíquies, del creixent afany de col·leccionisme o de com la imaginació popular distorsionarà la teologia ortodoxa. A destacar també la identificació que fa entre literatura de miracles i literatura de pelegrí. La cronologia dels pelegrinatges, les relacions existents entre les creuades i el pelegrinatge, la consecució de penitències i l'establiment dels cultes són, grosso modo, altres dels aspectes que desenvolupa. A més de la informació que

proporciona sobre viatges i santuaris, deixa també ben palès com el viatger-pelegrí propaga una imatge del món visitat i viu experiències de contacte lingüístic que van eixamplant el marc cultural medieval. Són aspectes derivats que s'amplien a la Baixa Edat Mitjana en què, per exemple, ja es planteja la diferència que alena entre els *llibres guia* i els *itineraris* dels distints períodes. De l'equilibri entre la relació de qüestions externes i raons i derivacions internes, J. Sumption extreu la seva lectura de la cristiandat medieval, la qual avança de l'austeritat al ritual abstracte, passant per un entusiasme religiós popular sobre el qual les estructures de poder, també la picaresca, veieren la possibilitat de treure uns profits, com ja varen advertir els moralistes del segle xv –entre els esmentats figura Sant Vicent Ferrer– i després els protestants.

Aquesta via d'informació històrica queda, així, ampliada en el seu horitzó. Ja no es tractarà sols de perseguir la constatació de la situació resolta formalment sinó també de la raó i de la intenció, per exemple. L'establiment del nostre corpus literari de recerca, per tant, no pot excloure –recordi's la menció a Sant Vicent– tota una escriptura externa al discurs narratiu que suposàvem primordial o únic. De la mateixa manera, ens hem de plantejar quin lloc escau a la informació diplomàtica –pensem en els volums editats per J. Rubió i Lluch– on, posem per cas, se'ns informa reiteradament del desig col·leccionista de relíquies que fa insistir els monarques en l'obtenció de *peces* molt *cotitzades*. Si ens semblava que era lògic comptar amb les *Cròniques*, cal acceptar que, historiogràficament parlant, cròniques i diplomes ens resulten material rendible.

Passem sense més preàmbuls a oferir la nostra tria bibliogràfica, un repertori que ens sembla prou representatiu encara que, és obvi, susceptible d'ampliació. Cal assenyalar d'antuvi que, en els últims quinze anys, s'ha incrementat notòriament el nombre d'estudis sobre el tema, tant respecte a la consideració del fenomen del pelegrinatge en el sentit més ampli com a l'anàlisi d'aspectes més precisos que feien necessaris plantejaments monogràfics en el sentit restrictiu del terme. Com hom podrà veure, els llibres i articles escollits d'entre l'ingent material existent –cosa que descarta, d'entrada, qualsevol pretensió d'exhaustivitat, i que no sempre, diguem-ho també de passada, està a l'abast–, corresponen només a l'espai de l'Occident medieval cristià. Altres cultures i tradicions les hem bandejat voluntàriament de la nostra recerca: hauria esdevingut una tasca inabastable.

P. Marval, *Le pèlerinage*; R. Plötz, «La peregrinatio como fenómeno Altomedieval. Definición y componentes»; E. Turner i V. Turner, *Image and pilgrimage in christian culture. Anthropological perspectives*; J. Chelini i H. Branthomme, *Histoire des pèlerinages non chrétiens. Entre magique et sacré: les chemins des dieux*, figuren entre alguns dels autors i títols que demostren un renovat interès per la història i/o l'antropologia de les peregrinacions. En aquest sentit, hauríem de destacar també algunes de les aportacions que es troben recollides en el volum *Viajeros, peregrinos, mercaderes en el Occidente medieval*, pels seus plantejaments suggeridors.

Entrant a l'apartat dels estudis monogràfics assenyalarem, en primer lloc, els aspectes que han acaparat amb més insistència l'atenció dels especialistes: el religiós, el polític, el geogràfic, l'econòmic i el jurídic i, fins i tot, el ritual. Línies d'investigació que, com és lògic, s'entrecreuen constantment.

El mòbil religiós –tots hi coincideixen, encara que reconeguin que uns motius pesaren

més que d'altres, segons les èpoques— és el que justifica, en un principi, el viatge del pelegrí, d'aquí que sigui un dels aspectes més reiteradament abordats pels historiadors. L'estudi editat per K. Herbers i R. Ploetz, *Spiritualitaet des Pilgerns: Kontinuitaet und Wandel*, d'entre les més recents aportacions, ens pot servir d'exemple. Són molt freqüents també els treballs que interrelacionen pelegrinatge i creuada, connexió que, d'altra banda, no resulta gens difícil d'argumentar. A. Dupront —*Du sacré. Croisades et pèlerinages, images et langages*— inicia el seu estudi amb un apropament fenomenològic a la religió, les seves funcions i representacions simbòliques per arribar a l'espiritualitat de les creuades, passa després a analitzar certs aspectes generals del pelegrinatge, centrant-se de vegades en alguns indrets concrets. Per seguir aprofundint en el lligam entre pelegrinatge-creuada, quan que ambdós tenen un caràcter penitencial molt marcat —entre altres raons que resulten més complexes—, podem consultar el recull d'intervencions del congrés celebrat a la Universitat de Pittsburgh —B. N. Sargent, Baur, Kalamazoo (eds.), *Journeys toward God: pilgrimage and crusade*— quan que aporten propostes innovadores, malgrat redundin en certes qüestions primordials ja tractades en estudis publicats sobre el tema. F. Cardini l'aborda també en el seu article «Cruzada y peregrinación», inclòs dins del volum abans esmentat *Viajeros, peregrinos, mercaderes en el Occidente medieval*.

El motiu principal de la peregrinació, però, no sempre ha estat la devoció, tot i que fora la religiosa la intenció que s'esgrimia com a finalitat del viatge emprès, sinó que altres interessos més, diguem-ne, pragmàtics —com per exemple els econòmics— eren els que s'amagaven rera una suposada motivació religiosa, tal com s'encarreguen de posar de manifest certs estudiosos. Esther Cohen —*In the name of God and of profit: the pilgrimage industry in southern France in the late Middle Ages*—, encara que només analitza l'abast del fenomen al sud de França, deixa ben clar com l'arribada de pelegrins a alguns indrets i la fixació de determinades rutes esdevenen factors cabdals pel desenvolupament econòmic d'algunes ciutats en tant que suscitaren la creació d'hostatgeries, tavernes, hospitals, esglésies, etc., on atendre les necessitats dels pelegrins. El treball d'aquesta investigadora inclou, a més, un recull bibliogràfic prou exhaustiu, tenint en compte que es tracta d'un estudi constrenyit a una àrea geogràfica concreta, que també pot resultar d'utilitat per als interessats en el tema en qüestió i en el fenomen del pelegrinatge en general.

El gran enrenou que suposava el desplaçament d'un molt considerable contingent humà —de diferents nacionalitats, classe i/o condició social, viatgers en solitari o en grup...—, imposà la necessitat de legislar el fenomen i d'oferir una protecció jurídicollegal als qui empenien el camí, donat que, al igual que qualsevol altre fenomen d'incidència social, encobria moltes facetes que afectaven al conjunt de la vida mateixa. Serveixin, a tall d'exemple, els treballs específics d' A. Poch y Gutiérrez —«Un status de inmunidad internacional del peregrino jacobeo»— i F. Garrison —«A propos des pèlerins et de leur condition juridique»—. S'escauria ara només que sigui mencionar l'opuscle —*Els Guiatges per als pelegrins a Montserrat als segles XII-XV*— en què F. Udina, fruit de la seves recerques a l'Arxiu Reial de Barcelona, diu haver trobat quatre documents que denoten l'interès dels monarques catalans d'aquests segles per resoldre les dificultats que plantejava l'afluència de milers de devots al monestir, així com la seva preocupació

per la seguretat dels pelegrins mentre anaven de romiatge, en atorgar-los guiatges i salconduits. Pràctica usual a l'època que tenim també suficientment documentada en d'altres indrets.

Esdevenir pelegrí comportava haver de complir amb certs rituals entre els quals destaca el lliurament inicial dels atributs –la litúrgia de la partida, habitualment a càrrec del sacerdot a l'església. D'altra banda, el bordó, la petxina, el cabasset, la carbassa, el capell constituïen alguns dels trets distintius de la seva peculiar indumentària. Se'ls expedia al mateix temps una mena de *val* on constava el seu lloc de procedència, s'especificaven els deures que adquiria o bé li permetia d'obtenir, al llarg del camí, els beneficis inherents a la seva condició.

Són nombroses les pàgines que s'han escrit sobre les diferents rutes existents –P. Geyer i altres, *Itineraria et alia geographica*; R. Oursel, *Rutas de peregrinación*–, les més freqüentades pels pelegrins, analitzant-ne de passada les causes i les raons d'aquestes preferències, així com les que es detenen en itineraris i/o indrets concrets o en punts que han esdevingut d'especial significació al llarg d'un determinat camí, citarem alguns treballs quan arribem a l'apartat dels estudis més específics. Àdhuc, els historiadors han avaluat les repercussions beneficioses que va comportar aquest important flux humà a l'Europa medieval: fomentar el desenvolupament urbà, accelerar els intercanvis econòmics i socials, afavorir l'arribada i l'adaptació de nous patrons artístics, etc...

Al costat de les monografies que analitzen el fenomen del pelegrinatge de manera genèrica, enfocant-lo des de les més variades perspectives i metodologies, trobem altres estudis que el circumscriuen a èpoques o dates cronològiques molt concretes o que resulten localistes, per dir-ho d'alguna manera, en la mesura que limiten el seu camp d'investigació a determinades àrees geogràfiques. N'ofereim una selecció molt breu de títols només com a botó de mostra, escollits d'entre els que ens han semblat més rellevants dels últims anys tenint present el nostre objectiu a llarg termini. Novament, per raons d'espai i temps, ens veiem obligats a no anar més enllà del simple llistat: L. Musset, «Recherches sur les pèlerins et les pèlerinages en Normandie jusqu'à la première croisade»; B. Wasser, *Nederlandse pelgrims naar het heilige land*; R. Stopani, *Le grandi vie di pellegrinaggio del medioevo: le strade per Roma*; J. H. Wilkinson i W. F. Ryan (eds.), *Jerusalem Pilgrimage (1099-1185)*; P. Harbison, *Pilgrimage in Ireland: the monuments and the people*; G. Verhoeven, *Devotie en negotie: Delft als bedevaartplaats in de late Middeleeuwen*; S. J. G. Brefeld, *A guidebook for the Jerusalem pilgrimage in the late middle ages: a case for computer-aided textual criticism*.

Quant a la Península Ibèrica, siguin als estudiosos propis o als foranis, el camí de Santiago ha estat, sens dubte, el que ha despertat major interès a jutjar per la copiosa bibliografia a què ha donat peu. Al llibre ja clàssic de L. Vázquez de Parga, J. M. Lacarra i J. Uría, *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela* –malgrat els més de quaranta anys transcorreguts des de la seva publicació, segueix essent el més complet i encara d'obligada consulta, l'última edició s'ha vist incrementada amb un extens àpendix bibliogràfic posat al dia–, a aquest llibre, dèiem, s'hi han sumat, al llarg de les últimes dècades, quantiosos treballs de molt diverses pretensions i envergadura, bona mostra de la curiositat que segueix despertant el fenomen compostel·là. Vagin aquí alguns

títols significatius sense entrar en valoracions pormenoritzades: A. Dupront, *Saint Jacques de Compostelle*, J. L. Martín i altres, *El camino de Santiago*; P. Caucci von Saucken, *Santiago: la Europa del peregrinaje*; M. Dunn i L. Kay Davidson, *The pilgrimage to Santiago de Compostela: a comprehensive annotated bibliography*. M. González Vázquez, per la seva banda, investiga la presència del pelegrinatge femení a l'esmentada ruta. Dins de l'àmbit peninsular i en la línia del treball realitzat per Vázquez de Parga, Lacarra i Uría podem mencionar una altra obra col·lectiva dirigida per J. I. Ruiz de la Peña que estudia les pelegrinacions a San Salvador de Oviedo. Centrant-nos ja concretament en el cas català –per començar a encarrilar-nos cap a l'objectiu que ens hem proposat a mig i llarg termini–, no es troba massa cosa escrita en dates recents. Si volem aportar a aquestes pàgines bibliografia específica, haurem de remetre'ns encara a l'article de Josep Gudiol, «De peregrins i peregrinatges religiosos catalans», en què, a més dels llocs comuns habituals, l'autor ens proporciona llistats de catalans de diferent procedència social que feren de pelegrins i dona compte de la conservació de testimonis escrits, redactats en català, sobre llurs viatges.

Precisament, les narracions de pelegrins o els relats de viatgers que han estat publicats –anècdotes de viatge, més o menys detallades, referides o no pel mateix pelegrí– poden servir com a material informatiu complementari en el qual ara, però, no ens detindrem. Direm només de passada que, a part de contribuir de manera eficaç a la reconstrucció d'aspectes substancials del fenomen que tractem, només que sigui explicant les vicissituds per què passa el caminant al llarg del camí; quant a donar a conèixer les motivacions personals del pelegrí, ens proporcionen dades fonamentals sobre la seva psicologia i la seva vida interior; en ambdós casos podem treure informació d'una gran vàlua per aprofundir en la línia d'investigació que tot just tenim encetada.

Mentre l'estudi del fenomen del pelegrinatge des del punt de vista històrico-social, com hem pogut palesar, resulta molt ben documentat, quant a l'aspecte literari, els estudis s'han centrat, sobretot, en el terreny de les cançons de gesta, en certes manifestacions de la lírica popular i en les cançons i els relats dels pelegrins –l'obra avantdita de Vázquez de Parga, J. M. Lacarra i J. Uría, hi dedica tot un capítol, «Las peregrinaciones y la literatura», referent a la literatura medieval castellana–, tot reconeixent la capacitat dels propis textos literaris per completar i/o aportar més dades sobre el fenomen que analitzem. Hem constatat però que, tret del ressò que ha tingut el pelegrinatge en la literatura com a temàtica argumental, la crítica no ha anat gaire més enllà. Si més no pel que fa a les lletres catalanes medievals, els elements del pelegrinatge no s'han estudiat en la seva incidència estrictament literària per tal d'arribar a establir certes estructures narratives o bé la tipologia del pelegrí, d'aquí que hàgim decidit endinsar-nos per aquesta *ruta*.

Per anar introduint-nos en el nivell interpretatiu –tenint present, però, que després comptarem amb els mateixos textos a l'hora de certificar els dos nivells abans esmentats– ens convé partir ja de textos crítics que treballen sobre títols literaris en què el pelegrinatge és element compositiu o que pretenen establir una genealogia i una retòrica dels documents on es tracta expressament la matèria del pelegrinatge. Aquest és el cas de l'assaig de J. Richard que, en donar desvetllades una sèrie d'estructures visibles potser en l'estricta *literatura de viatges*, però que incorporades a textos literaris amb

un altre propòsit poden explicitar qualsevol tipus de modificació, resulta molt adient per als nostres interessos. Directament o guiats, segons la via per la qual es treballi, entrarem a l'espai de la creació literària que documenta una certa mirada sobre el fenomen objecte d'estudi.

D. Howard ens parla de l'impacte dels textos de pelegrinatge a Jerusalem, la caracterització descriptiva dels quals ofereix, sobre altres textos precisos com el de Mandeville i el de Chaucer; i no sols formalment, sinó també en el seu sentit i intenció potser, fins i tot, en la seva sublimació: el pelegrinatge no és només una *quête* exterior, sinó un viatge interior que troba a Jerusalem –i en qualsevol punt d'arribada– l'essencial recercat, l'eternitat que com a tal no admet retorn i per això els textos no s'interessen pel camí de tornada. Per aquí, atenint-se a aquest aprofitament, es pot arribar als textos que projecten al·legòricament el motiu original del pelegrinatge. S. Wenzel, en resseguir textos des de Sant Bernat, estableix l'esquema del viatge al·legòric d'intenció espiritual tot partint de la comprensió de la vida com a pelegrinatge. Admesa l'advertència d'aquest tipus de possibilitats desenvolupades o, fins i tot, híbrides, ens hem de plantejar també com a part del nostre corpus literari de recerca la presència de títols en principi perifèrics per a les nostres intencions però que podrien presentar remots indicis de pelegrinatge portats a altres plans significatius. Després n'indicarem alguna mostra.

Ara bé, davant dels textos que puguin seguir aquest traçat sublimant estan els que constaten la modificació funcional sobre l'assumpte tractat, és a dir, l'aprofitament d'acord amb l'interès del propi discurs mantenint, però, la versemblança. Per exemple, I. de Riquer adverteix com el pelegrinatge dels herois en els cantars de gesta sols certifica una pràctica coetània, mentre el *pelegrinatge fingit* és un ardit d'incidència en el relat i se'ns descriu detingudament, amb la repetició, però, de tots els llocs comuns d'aquell, mitjançant uns indicis *irònics* que deixaran palesa la intenció paròdica. Es tracta, doncs, d'aprofitar el material revisat en la mida que ens fa comprendre els diversos nivells de literaturització que el pelegrinatge, ja motiu literari, pot haver abastat.

En les lletres catalanes la realitat i la translació, la constatació i l'aprofitament del pelegrinatge –això sí– està força documentat. A les *Cròniques*, panoràmica sobre l'univers medieval, no ens mancaran referències, menys encara quan el primer rei cronista, Jaume I, intenta –el 1266 i el 1269– ésser pelegrí a Terra Santa, i Ramon Muntaner, com a militar, passà per alguns dels llocs per on es detenien els qui viatjaven cap aquell destí. El mateix Muntaner ha vist i collit al golf de «Rodristó» «plates de sang viva», relíquies de la matança dels innocents per Herodes, record que «... cullen les mariners, que s'emporten de l'un cap del món entro l'altre per relíquies» (cap. CCXVII). Es tractaria, doncs, d'una informació directa del món del pelegrinatge que Ramon Llull, pelegrí ell mateix l'any 1265 a Rocamadour i Santiago, no podia deixar d'incloure com a fenomen religiós i social de l'època en la cosmovisió espiritual que és el seu *Blanquerna* (veure el llib. IV, cap. 88 on ens informa sobre els pelegrinatges col·lectius). Tots aquests són, però, documents informants del pelegrinatge des d'una cronologia en la qual, encara que ja es tinguin consignats abusos i excessos, el fenomen en qüestió mantenia la seva aurèola. Segle XIV endavant i en arribar al segle XV, el significat del pelegrinatge va dispersant-se i les seves possibilitats de funcionalització ampliant-se. Respecte al primer punt, tingui's en compte com al *Viatge del Vescomte Ramon de Perellós al Purgatori*

de Sant Patrici ubicat a Irlanda, el jo del relat, viatger-autobiògraf, *sí* ens informa sobre la tornada i amb una sèrie de parades per a ell ben significatives, turista arturià *avant la lettre*. Quant al segon punt, vegi's la importància del pelegrí centre-europeu que apareix al *Curial e Güelfa* (llib. I, cap. 14), «... el cavaller qui en romiatge a Sant Jacme de Galícia era anat», justificant així el seu pas pel nord d'Itàlia i facilitant la primera gran aventura de Curial, en informar sobre la història de la «duquesa d'Ostalriche»; també com Joanot Martorell, a *Tirant lo Blanc*, aprofita l'experiència pelegrina de Guillem de Varoic per consolidar no sols cavallerescament el personatge oracle que beneeix el seu heroi.

Trobarem també a la literatura catalana medieval aquell punt d'inflexió en què el motiu del pelegrinatge sobrepassa la descripció –amb la intenció que sigui– d'aquesta experiència i és pòrtic d'accés a altres motius i, àdhuc, gèneres literaris. Pel que fa al primer punt, en el *Libre del romiatge del Venturós Pelegrí* es facilita d'una manera prou versemblant la visió celestial per part del pelegrí a Roma, personatge que cal imaginar en el millor estat espiritual per a aquesta experiència. Quant al segon punt, i tenint en compte l'advertit abans, no podem desestimar el ressò d'aspectes, ritus i formalitats del pelegrinatge que pot haver sota façanes al·legòriques, a les proses sentimentals del quatre-cents com ara *Lo despropriament d'amor* de Romeu Lull, sigui dit sempre amb molta cura perquè, del *Roman de la Rose* a la *Divina Comèdia*, l'al·legoria té el seu propi canemàs. I, a més de tot això, estan els pelegrins que caminen i els pelegrinatges esmentats per *exempla*, novel·letes, contes, per versos, on potser el pelegrí ho esdevindrà per amor, per sermons en què, tal vegada, el pelegrí serà amonestat per ocultar les seves veritables intencions. Amb tot el buidat resultant d'una extensa i pormenoritzada relectura, s'espera comprovar i ampliar des de documentació catalana aquell doble nivell de consideració sobre el fenomen medieval del pelegrinatge que ens ofereix la història i crítica consultada. Encara que el nostre objectiu a llarg termini –tal com ja queda apuntat al títol– radica en la figura del caminant i no en el camí, una revisió bibliogràfica com la que hem dut a terme ens era un punt de partida indefugible per posar-nos en disposició de seguir *pelegrinant*.

HISTÒRIA I CRÍTICA LITERÀRIA

- AA. VV., *Viajeros, peregrinos, mercaderes en el occidente medieval*, Navarra, Departamento de Presidencia Publicaciones, 1992
- BREFELD, S. J., *A guidebook for the Jerusalem pilgrimage in the Late Middle Ages: a case for computer-aided textual criticism*, Hilversum, Verloren, 1994
- CAUCCI VON SAUCKEN, P., *Santiago: la Europa del peregrinaje*, Barcelona, Lunwerg, 1993
- CHELINI, J., BRANTHOMME, H., *Histoire des pèlerinages non chrétiens. Entre magique et sacré: les chemins des dieux*, París, 1988

- COHEN, E., *In the name of God and of profit: the pilgrimage industry in southern France in the Late Middle Ages*, Michigan, Brown University, 1976
- DUNN, M., KAY DAVIDSON, L., *The pilgrimage to Santiago de Compostela: a comprehensive annotated bibliography*, New York, Garland, 1994
- DUPRONT, A., *Saint Jacques de Compostella. La quête du sacré*, Belgique, Brepols, 1985
- «*Du sacré: Croisades et pèlerinages, images et langages*», París, Editions Gallimard, 1987
- GARRISON, F., «A propos des pèlerins et de leur condition juridique», *Etudes d'histoire du Droit Canonique*, Paris, 1965, vol.II, pp.1165-1189
- GEYER, P. i altres, *Itineraria et alia geographica*, Brepols, 1965
- GONZÁLEZ VÁZQUEZ, M., *Las mujeres de la Edad Media y el camino de Santiago*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia-Grafinoba, 1989
- GUDIOL, J., «De peregrins i peregrinatges religiosos catalans», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol.III (1927), pp. 93-119
- HARBISON, P., *Pilgrimage in Ireland: the monuments and the people*, Syracuse, Syracuse University Press, 1992
- HERBERS, K., PLOETZ, R., (eds.), *Spiritualitaet des Pilgrerns: Kontinuitaet und wandel*, Tuebingen, Narr, 1993
- HOWARD, D. R., *Writers and Pilgrins: Medieval Pilgrimage Narratives and their posterity*, Berkeley, University of California Press, 1980
- MARTIN, J. L. i altres, *El camino de Santiago*, Madrid, 1985
- MARVAL, P., *Le pèlerinage*, Toulouse, Fanjeaux, 1980
- MUSSET, L., «Recherches sur les pèlerins et les pèlerinages en Normandie jusqu'à la première croisade», *Annales de Normandie*, XII (1962), pp. 127-150
- OLSON, G., *Literature as Recreation in the Later Middle Ages*, Ithaca -London, Cornell University Press, 1982
- OURSEL, R., *Les Pèlerins du Moyen Age. Les hommes, les chemins, les sanctuaires*, Paris, Fayard, 1963
- «*Rutas de peregrinación*», Madrid, 1983
- PLÖTZ, R., «La peregrinatio como fenómeno Altomedieval. Definición y componentes», *Compostellanum*, XXIX (1984), pp. 239-265
- POCH Y GUTIÉRREZ, A., «Un status de inmunidad internacional del peregrino jacobeo», *Compostellanum*, X (1965), pp. 383-406
- RIBERA LLOPIS, J. M., «Peregrinación y Literatura: Pasos y poses de Guillem de Varoic en *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell», *Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, Lisboa, Edições Cosmos, 1993, vol. III, pp. 221-226
- RICHARD, J., *Les récits de voyages et de pèlerinages*, Turnhout Belgium, Brepols, 1981
- RIQUER, I. de, «La peregrinación fingida», *Revista de Filología Románica*, U.C.M., vol. 8 (1991), pp. 103-119.
- RUIZ DE LA PEÑA, J. I., *Las peregrinaciones a San Salvador de Oviedo en la Edad Media*, Oviedo, 1990

- SARGENT, B. N., (ed.), *Journeys toward God: pilgrimage and crusade*, Western Michigan University, Medieval Institute Publications, 1992.
- SIGAL, P. A., *Les marcheurs de Dieu. Pèlerins et pèlerins au Moyen Age*, Paris, Armand Colin, 1974.
- STOPANI, R., *Le grandi vie di pellegrinaggio del medioevo: le strade per Roma*, Roma, Centro Studi Romei, 1986.
- SUMPTION, J., *Pilgrimage: an image of mediaeval religion*, London, Faber & Faber, 1975.
- TURNER, E., TURNER, V., *Image and pilgrimage in christian culture. Anthropological perspectives*, Oxford, 1987.
- UDINA, F., «Els Guiatges per als pelegrins a Montserrat als segles XIII-XV», *Analecta Sacra Tarraconensia* (1956).
- VÁZQUEZ DE PARGA, L., *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1992.
- VERHOEVEN, G., *Devotie en negotie: Delft als bedevaartplaats in de late Middeleeuwen*, Amsterdam, VU Uitgeverij, 1992.
- WASSER, B., *Nederlandse pelgrims naar het Heilige Land*, Zutphen, Terra, 1983.
- WENZEL, S., «The Pilgrimage of life as a Late Medieval Genre», *Medieval Studies*, Toronto - Canada, vol. XXXV (1973) pp. 370-388.
- WILKINSON, J. H., RYAN, W. F., (eds.), *Jerusalem Pilgrimage (1099- 1185)*, Londres, 1988.